SAMUEL GREGG: LIBERALISMUL ȘI PROBLEMA CIVILIZAȚIILOR

Autor: Iulian-Alfred Husac | 5 ianuarie 2022

Un eseu de Samuel Gregg*, pentru* Law&Liberty

Articol original: Liberalism's Civilization Problem

Două dintre cele mai cunoscute eseuri scrise la finalul secolului XX au fost "The End of History" de Francis Fukuyama, publicat în 1989, și "The Clash of Civilizations" scris de Samuel Huntington și publicat patru ani mai târziu, în 1993. Dezvoltându-le mai târziu sub forma unor cărți, autorii au evidențiat perspective foarte diferite pentru politica mondială.

Pentru Fukuyama, căderea regimurilor comuniste semnala un „punct terminus" în „evoluția ideologică a umanității", conducând la „universalizarea democrației liberale occidentale ca formă ultimă de guvernare." Pot exista lacune vremelnice de-a lungul acestei căi hegeliene a ordinii liberale din interiorul statelor și din afara statelor, călătoria poate dura secole, dar destinația este stabilită.

Spre deosebire de Fukuyama, Huntington a privit altfel situația. În timp ce unele conflicte ideologice au încetat, acesta a susținut că înseși societățile pot fi prinse în conflicte civilizaționale. Hegemonia valorilor și instituțiilor apusene este departe de a triumfa, iar națiunile vestice se vor confrunta cu civilizațiile chineze și islamice.

Teza sfârșitului istoriei părea să fie pe culmea succesului în anii 1990. Numeroase țări cu climate culturale diferite păreau să îmbrățișeze principiile democrat-liberale și ale economiei de piață. Însă teza aceasta nu mai pare atât de convingătoare. De fapt, deoarece dezirabilitatea ordinii liberale se clatină în mare parte a lumii, teza lui Huntington pare să-și fi găsit corespondența în realitatea de astăzi.

Nimic nu este inevitabil

Fie că vorbim despre îmbrățișarea de către Rusia a neo-țarismului combinat cu mafia de

stat, despre naționalismul hindus din ce în ce mai constrângător din India, despre supremația regimurilor intolerante din lumea musulmană, ori despre ascensiunea autoritarismului de factură naționalist-comunistă în China, ele timorează până la marasm punctul de vedere conform căruia „liberalismul este inevitabil.” Multe dintre regimurile enumerate se descriu conștient, precum au ilustrat Adrian Pabst și Aris Roussino, ca actori civilizaționali superiori și potrivnici Occidentului.

Te poți uita cu cinism la eforturile lui Vladimir Putin de a-și masca autoritatea în balastul identității ruse, precum ar fi ortodoxia răsăriteană. În egală măsură, este de-a dreptul facil să crezi că încercările lui Recep Tayyip Erdogan de a forța Turcia să își regăsească rădăcinile în trecutul ei islamic ca Imperiu Otoman sunt ceea ce ar face orice politician care are trecutul său. Cât despre China, mulți consideră că insistențele lui Xi Jinping – că țara sa este îndreptățită să-și promoveze propriile valori peste granițe – reprezintă dorința sa de a întări puterea internă a partidului comunist.

Dar oricare ar fi motivele – și cred că nu ar fi înțelept să vedem aceste evenimente recente ca pur și simplu antrenate de dorința consolidării puterii interne –, aceste regimuri nu se comportă doar ca niște state-naționale. Spre exemplu, din 2012 Putin a descris în mod repetat Rusia ca un „stat-civilizație ale cărui limite sunt poporul rus, limba rusă și cultura rusă, native pentru noi toți, care ne unește și ne protejează de la destrămare în această lume diversă.” Pentru el și mulți alți ruși, expansiunea politică susținută a pretinsului stat-civilizație încă din timpul lui Petru cel Mare reprezintă un fenomen natural.

Tendințe similare sunt observabile și în China. În acest sens, David Goldman a afirmat recent că „există o continuitate între ce a fost mereu o masă foarte eterogenă de oameni care a trăit sub un imperiu tiranic și ce se întâmplă astăzi în China.” Acest model de guvernare se potrivește de minune cu o tradiție de civilizație de 5000 de ani care a supraviețuit revoluției culturale maoiste. Este lesne de observat de ce actualii lideri chinezi invocă acest trecut pentru a sublinia că statul chinez nu este un stat național oarecare. Cu acest argument rezonează o mare parte din populația Chinei.

Aprehensiunea liberalismului în fața dezastrului

Aceste evenimente au creat câteva noi provocări pentru națiunile vestice. Pentru început, acestea indică indirect gradul la care instituții ale libertății în Vest precum constituționalismul, economia de piață și domnia legii s-au rupt de rădăcinile lor: mai precis, de amestecul de surse clasice, iudaice, creștine și iluministe care au definit ideea civilizației occidentale.

Observăm toate acestea în faptul că unii apologeți occidentali ai societății libere de astăzi ezită să menționeze măcar această istorie în alți termeni decât cei mai vagi cu putință. Când vine vorba despre liderii Uniunii Europene, unii se îndoiesc în mod sincer

de valoarea unor astfel de rădăcini, în special cele de natură religioasă. Alți politicieni ai Uniunii oglindesc absența încrederii civilizaționale caracteristică multor state europene. O atitudine de înțeles, mai ales date fiind înclinațiile auto-distructive ale Europei secolului XX și capacitatea sa de a genera ideologii malefice precum marxismul sau național-socialismul.

Totuși, alți lideri occidentali sunt de părere că, dacă vrem să universalizăm aceste norme și instituții, atunci trebuie să le deconectăm de la originile lor vestice**.** Cum să ne așteptăm, susțin ei, ca saudiții sau mongolii să îmbrățișeze statul de drept sau constituționalismul dacă continuăm să le asociem cu Occidentul? O alternativă ar fi să considerăm că legitimitatea acestor instituții derivă din dreptul natural și drepturile naturale: mai exact, concepte care, deși se bucură de o evoluție impresionantă în Occident, nu sunt, prin definiție, fenomene specific occidentale. Din păcate, mulți politicieni și oameni de cultură occidentali au ei înșiși doar o idee superficială despre aceste principii, ceea ce înseamnă că e dificil să fie convinși – sau să convingă pe alții – de această linie de gândire.

Oricare ar fi motivele, aceste îndoieli, uitarea și reticența îi determină pe apologeții vestici ai societăților libere să apeleze la cea mai superficială întemeiere normativă pentru, spre exemplu, drepturile omului sau să fie incapabili de a trece dincolo de argumentele bazate pe eficiența piețelor libere când sunt puși în poziția de a le apăra. Nu sunt capabili să explice ce înseamnă demnitatea fără să recurgă la sentimente, utilitate sau, în alte cuvinte, decât ,,pentru că Națiunile Unite spun astfel” și se limitează la a face aluzii de neînțeles. Niciuna dintre aceste întemeieri nu s-a dovedit prea puternică.

Această absență a încrederii civilizaționale se manifestă la vârful politicii europene. Să avem în vedere, de pildă, cazul președintelui francez Emmanuel Macron. Într-un articol din 2019 acesta a cerut revigorarea ideii de „umanism european” și a „civilizației europene care ne unește, ne asigură libertatea și ne protejează.” Reflecțiile sale asupra culturii europene nu fac nicio referire la natura sau sursa valorilor europene. Deși a făcut aluzie la libertate și progres, președintele francez sugera în mare măsură abordarea unor probleme de natură practică precum schimbarea climatică și politica fiscală, probleme importante, fără îndoială, dar lipsite de relevanță când vine vorba despre civilizația europeană. „Europa nu este un jucător de mâna a doua”, a insistat Macron. Dimpotrivă, era dificil să nu vezi apelul lui Macron ca pe o confirmare a exact ceea ce nega. Cuvintele sale nu au lăsat doar impresia că Europa este o putere de mâna a doua, ci și că această poziție se datorează întrucâtva incapacității de a-și însuși angajamentele definitorii culturii occidentale.

Prin contrast, actori politici ca Putin, Xi și Erdogan nu au rețineri în a-și apăra cu fermitate deciziile politice prin trimiteri la istoria rusă, etica lui Confucius sau religia

islamică. Retorica lor despre cum cultura rusă, confucianismul sau sunnismul legitimează autoritarismul nu rezistă unei analize atente. Pentru moment însă, asta nu contează. Mesajul lor este unul puternic și convingător comparativ cu mesajele omologilor europeni care sunt lipsite de eficacitate. Unii conservatori americani au observat această discrepanță și au inclus-o în lista cu motive pentru care ar trebui să renunțăm la liberalism.

Cu toate vicisitudinile ei, America se bucură de o poziție mai bună, din care poate re-întemeia principiile liberale pe moștenirea civilizațională specifică. Fondarea Statelor Unite este o reușită politică și culturală aparte, deși se bazează pe aceleași surse clasice, religioase și iluministe care au modelat identitatea Occidentului. Totodată, Fondarea Statelor Unite continuă să fie o sursă de inspirație nu doar pentru americani, ci și pentru mulți alții deoarece încorporează principii universale. Nu este de mirare faptul că progresiștii americani doresc să ,,schimbe istoria" Fondării prin demersuri ca Proiectul 1619 (n.trad. *the 1619 Project*). Ei știu că demontarea Actului Fondării va lipsi de legitimitate instituțiile ordinii liberale pe care stânga progresistă vrea să o desființeze.

Ce căi putem alege

Dacă analiza de mai sus este corectă, aceasta conduce la două modalități de abordare a dilemelor civilizaționale interne și externe cu care se confruntă societatea liberă occidentală.

Una dintre ele presupune a insista că valorile și instituțiile vestice care au definit libertatea și ale căror temelii datează încă de pe vremea Scripturilor iudaice și perioadei clasice grecești *au* origini specifice, *au* ajuns la maturitate în societățile vestice și, în plus, sunt benefice *întregii* omeniri. Nu este vorba despre un *casus belli* în Orientul Mijlociu, dar raționamentul respectiv ar permite liderilor Occidentului să proiecteze o încredere civilizațională care în prezent nu există și le-ar permite să răspundă celor care afirmă că asemenea propuneri sunt manifestări ale neo-colonialismului sau ale unui occidentalism agresiv.

Sunt de părere că principalul obstacol al acestei poziții rezidă mai mult în răspunsul ostil ce ar fi născut din interiorul statelor vestice, decât în reacția negativă certă a unor Xi, Erdogan și Putin. Atenția excesivă a stângii progresiste asupra aspectelor istorice mai întunecate ale Occidentului și tribulațiile prin care afirmă că majoritatea realizărilor vestice sunt fațade ale unui proces de asuprire nesfârșit derivă în principal din felul negativist al stângii de a vedea civilizația occidentală. De cealaltă parte a baricadei, unii conservatori percep liberalismul post-iluminist drept o ruptură față de profundele baze filosofice și religioase ale Occidentului. Departe de a dori să asocieze principiile ordinii publice cu civilizația occidentală, ei vor să se descotorosească în totalitate de proiectul liberal.

A doua modalitate de abordare pretinde efortul gânditorilor vestici de a-și dedica energia și timpul pentru a ilustra cum normele și instituțiile societății libere s-ar putea găsi și în sânul peisajului cultural al acelor state care provoacă în prezent Occidentul. Acest mod de abordare ni se înfățișează când recunoaștem că istoriile culturale ale acestor națiuni sunt caracterizate de un autoritarism mai puțin monolitic decât se constată de obicei.

Tradiții îndelungate de constituționalism liberal există, de pildă, în Rusia. Își au originea în secolul XVIII și contravin doctrinei „Ortodoxie, Autocrație și Naționalitate" promovată de regimul țarist în secolul XIX, în aceeași măsură ca doctrinei regimului bolșevic de-a lungul celor șapte decenii de guvernare. Aceste tradiții sunt asociate cu figuri precum sfătuitorul apropiat al Țarului Alexandru I, contele Mihail Speranski, conducătorii armatei decembriste care a încercat să instaureze un regim constituțional în Rusia anului 1825, și partide politice precum Uniunea Octombrie 17 și cel Constituțional Democratic care au exercitat o influență politică considerabilă între anii 1905-1917. A existat până și o mișcare liberal-conservatoare rusească importantă care combina critica autocrației cu o opoziție fermă față de radicali, nihiliști și anarhiști al căror număr creștea în Rusia secolului XIX.

În diferite momente, aceste mișcări rusești pentru emancipare au fost sever înăbușite de către Țari, de către socialiști, de către marxiști și de către naționaliștii Marii Rusii. Ele nu au avut niciodată amploarea necesară pentru obține o masă critică. Totuși sunt o parte irefragabilă a istoriei ruse și, din acest punct de vedere, constituie o sursă rusă de legitimitate pentru mișcări în direcția unei Rusii mai libere.

Nici China nu duce lipsă de tradiții care înclină către dobândirea unei mai mari libertăți și care să se opună corporatismului autoritar al Partidului Comunist Chinez. Târziu în secolul XIX și la începutul secolului XX, intelectuali chinezi precum istoricul Liang Qichao și fiolosoful-diplomat Hu Shih au îmbrățișat idei liberale și au căutat să facă legătura între ele și curentele filosofice antice chineze, de la forme ale confucianismului până la rivalul său principal, mohismul. În aceeași perioadă, mișcări reformatoare ca Partidul Progresist, care a promovat în mod intenționat constituționalismul și libertatea sub domnia legii, s-au bucurat de o largă reprezentare în noua Adunare Națională a Republicii Chineze din 1913.

Cu și mai mult timp în urmă, activau școli confucianiste care susțineau idei asemănătoare. Seria de dezbateri cunoscută sub numele de *Discursuri despre sare și fier* (n.trad. *Discourses on Salt and Iron*) care au avut loc la curtea imperială în anul 81 î.Hr. a semănat semințele unui conflict între „moderniști" (susținători ai controlului prețurilor, ai monopolului de stat generalizat și ai taxării excesive în scopul finanțării expedițiilor militare și colonizărilor pentru cucerirea zonelor de la graniță) și „reformiști". A doua tabără era formată din învățați confucianiști care promovau

încetarea monopolului statului, reducerea taxelor pentru negustori și capital și aveau în general opinii favorabile pieței. Reformiștii considerau că viața trebuie trăită conform „auto-guvernării”, în sânul unui cadru mai larg etic și legal, care punea accentul pe virtuți și pe un tip de gândire *jusnaturalistă*. Asemănările cu discursul liberal occidental sunt izbitoare.

Fără încredere, fără viitor

Pentru a clarifica, aceste moșteniri ale libertății în China și Rusia rămân eclipsate de curentele foarte rezistente ale autoritarismului. De asemenea, aceste moșteniri n-au putut rezista comunismului chinez și sovietic, nici înclinațiilor fasciste ale mișcărilor naționaliste din anii 1920 și 1930 din China. În cel mai bun caz, sunt bazele șubrede ale unui posibil viitor în China sau în Rusia. Totuși, aceste tradiții nu pot fi direct respinse ca tendințe străine și de aceea pot să reprezinte precedente locale ale domniei legii, ale libertății economice, ale unei societăți vigilente și ale unui stat limitat în țările care nu prea au experimentat astfel de fenomene.

Din păcate, puțini lideri vestici dețin puterea de imaginație necesară pentru face legătura, pe de-o parte, între aceste puncte de referință culturală din centrul statelor-civilizație cu care se confruntă Occidentului și, pe de altă parte, valorile și instituțiile libertății. Tot puțini sunt și cei care au curajul de a întemeia ordinea liberală pe o înțelegere clară și neutră a civilizației occidentului. Dau impresia că și-au luat un angajament față de promovarea unor protocoale rigide, ignorate în mod obișnuit de către Beijing, Moscova și Ankara, confundă libertatea cu libertinajul, ruinează justiția și o transformă în corectitudine politică și în mișcarea woke, ori sunt pur și simplu prizonierii unei gândiri deterministe de tipul „dacă piețele se dezvoltă, triumful libertății este inevitabil”.

Nici măcar o abordare de acest fel nu va inculca în societățile occidentale încrederea civilizațională indispensabilă în cazul în care își doresc să reziste regimurilor autoritariste ale statelor-civilizație. Vladimir Putin, Recep Tayyip Erdogan și Xi Jinping au înțeles importanța acelei încrederi. Este momentul în care mai mulți lideri occidentali să facă la fel. Fără ea, Occidentul și tradiția libertății în statul de drept au un viitor limitat.

Imagine: PxHere

Acest articol a fost tradus cu acordul publicației *Law&Liberty.*